

## कोंबड्यामधील रोग व्यवस्थापन

प्रा. निखिल सोनोने

सहाय्यक प्राध्यापक (पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग)  
कृषी महाविद्यालय, गेवराई तांडा, औरंगाबाद

आनंद गुळचकर

मु. फार्म प्रायव्हेट लिमिटेड

वातावरण बदलाला कोंबड्या अतिसंवेदनशील असतात. पावसाळी वातावरणामुळे कोंबड्यांना अनेक आजार होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे अशा आजारांपासून कोंबड्यांचे संरक्षण होण्यासाठी व कोंबड्यांची रोगप्रतिकारशक्ती वाढण्यासाठी योग्य वेळी योग्य ते व्यवस्थापकीय बदल करणे आवश्यक असते, असे न केल्यास त्याचा परिणाम कोंबड्यांच्या आरोग्यावर आणि उत्पादनावर होऊ शकतो.

कोंबड्यांच्या नैमित्तिक व सांसर्गिक आजाराच्या बाबतीत उपचार करून आजार बरा करणे आर्थिकदृष्ट्या फायद्याचे नसते, त्यामुळे प्रामुख्याने रोग नियंत्रक व रोग प्रतिबंधक उपाय योजना करणे हे फायद्याचे ठरते. सांसर्गिक रोगाचा फैलाव एवढा जबर होतो की रोगाने पछाडलेला एखादा पक्षी कळपात आढळल्यास दुसरा दिवस उजाडण्याच्या आत अनेक पक्षी त्या रोगांला बळी पडलेले दिसून येतात आणि वेळ प्रसंगी काही पक्षी मृत झालेले सुद्धा आढळून येतात. काही सांसर्गिक रोग फारच गुंतागुंतीचे आहेत व त्यांची लक्षणे एकमेकांशी इतकी मिळतीजुळती आहे की, नुसत्या लक्षणावरून रोगनिदान करणे कठीण असते. निदान झाले तरी रोगपचार खर्चाचा असतो व रोगी कोंबडी बरी होण्याची तितकीशी खात्री नसते. बरे झालेले पक्षी अंडी व मांस यांच्या निर्मितीला तितकेसे कार्यक्षम राहत नाही, म्हणून रोग प्रतिबंधक उपाय योजना करणे श्रेयस्कर असते.

नैमित्तिक रोग कारणपरत्वे होतात व ते सांसर्गिक नसतात. त्यामध्ये अन्नातील विशिष्ट घटकांच्या अभावामुळे होणाऱ्या रोगांचाही समावेश आहे. सांसर्गिक रोग विषाणू, जंतू व परजीवी अशा घटकांमुळे होतो. अनुवंशिकता, हवेतील बदलापासून अपुरे संरक्षण, अस्वच्छता, अशास्त्रीय घरे, घरात होणारे पक्षांची जास्तीची दाटी, असंतुलित आहार, सदोष व्यवस्थापन इ. दोष सांसर्गिक रोगाला कारणीभूत ठरतात.

### कोंबड्यांचे प्रमुख रोग व त्यांची लक्षणे:

#### • राणीखेत (मानमोडी):

लक्षणे- पक्षी घरघर करतात, त्यांना श्वास घेण्यास त्रास होतो, पक्षी थरथरतात, पक्ष्यांची पाय व पंखे टोकाशी लुळ होतात.

#### • देवी:

लक्षणे- तुरा व डोळे मलुल होतात.

#### • मॅरक्स:

लक्षणे- पाय लुळे पडतात.

#### • गम्बोरो:

लक्षणे- पातळ पांढरी हगवण लागते.

#### • कॉव्सीडियोसिस:

लक्षणे- विष्टे मध्ये रक्त दिसते.

### रोगांचा प्रसार होण्याची कारणे:

- शेड अस्वच्छ असल्यास रोगकारक जंतू व विषाणूची झपाट्याने वाढ होण्यास पोषक वातावरण तयार होते.
- शेडमधील रोगबाधित पक्षांची विष्ठा, नैसर्गिक स्राव यातून रोगकारक जंतू पक्ष्यांचे खाद्य व पिण्याचे पाणी दूषित करतात, असे खाद्य व पाणी दुसऱ्या पक्षांनी खाल्ल्यास किंवा प्यायल्यास त्यांना त्या रोगाची लागण होण्याची शक्यता असते.
- शेडमध्ये प्रत्येक पक्षाला योग्य जागा न मिळाल्यास त्यांना स्वच्छ, शुद्ध हवेचा पुरवठा होत नाही. त्यामुळे पक्षी गुदमरून मृत्यूमुखी पडू शकतात. गर्दीच्या वातावरणात पक्षांची रोगप्रतिकार शक्ती कमी होते.
- शेडमधील लिटर ओले झाल्यास अशा वातावरणात रोग प्रसारक जंतूंची वाढ झपाट्याने होते व रोगाचा प्रादुर्भाव मोठ्या प्रमाणात होतो उदा. रक्ती हगवण
- अस्वच्छ खाद्यभांडे व पाणी पिण्याचे भांडे याद्वारे सुद्धा रोगांचा प्रसार त्वरित होतो.
- ओले झालेले खाद्य किंवा निकृष्ट प्रतीचे खाद्य पक्ष्यांना खायला दिल्यास पक्षांची रोगप्रतिकारशक्ती कमी होते.
- आजारी पक्षी आणि निरोगी पक्षी एकाच घरात असतील किंवा आजारामुळे मृत्यू झालेल्या पक्षांची व्यवस्थित विल्हेवाट न लावल्यास रोगांचा प्रसार होण्यास मदत होते.
- रोगांचा प्रादुर्भाव असलेल्या शेडमधील भांडी, उपकरणे निर्जंतुकीकरण न करता वापरल्यास रोगांचा फैलाव होऊ शकतो.
- शेडमध्ये काम करणारे कामगार, त्यांची शारीरिक अस्वच्छता, त्यांच्या अंगावरील कपडे, त्यांची पादत्राणे इ. घटक रोग प्रसारक जंतू व विषाणू यांचे वाहक म्हणून काम करतात त्यामुळे रोग पसरण्यास मदत होते.

### रोग नियंत्रक उपाय-योजना:

- शेड नेहमी स्वच्छ ठेवावे.
- शेडमधील हवा खेळती राहिल याची दक्षता घ्यावी.
- शेडमधील लिटर ओले होणार नाही याची दक्षता घ्यावी जर लिटर ओले झाले असेल तर ते तात्काळ काढून टाकून त्याजागी नवीन कोरडे लिटर अंधरावे.

- पक्ष्यांची रोगप्रतिकारशक्ती वाढण्यासाठी पक्ष्यांचा आहार हा सकस व चांगल्या प्रतीचा असावा.
- निरोगी कोंबड्यांना आजारी कोंबड्यांपासून वेगळे करावे.
- कोंबड्यांना वेळोवेळी पिण्याच्या पाण्यामध्ये आवश्यक तेवढी जीवनसत्व व खनिजे द्यावी त्यामुळे त्यांची रोग प्रतिकारशक्ती टिकून राहते.
- कोंबड्यांच्या विक्री नंतर शेड निर्जंतुक करून घेऊनच नंतरच्या कोंबडी-पक्षी संगोपनासाठी टाकावीत तसेच त्या शेडमधील उपकरणे खाद्य व पाण्याची भांडी त्याआधी बाहेर काढून स्वच्छ धुऊन उन्हात ठेवून मगच वापरावीत.
- ओले झालेले लिटर, कोंबड्यांची विष्टा, मलमूत्र व शेडमधील इतर काडीकचरा शेडपासून थोड्या दूर अंतरावर तयार केलेल्या खड्ड्यातच टाकावा.
- कोंबड्यांना पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्याच्या सल्ल्यानुसार जंतनाशक द्यावीत.
- कोंबड्यांना इतर पक्षी, प्राणी व जनावरांपासून दूर ठेवावेत.
- मेलेल्या कोंबड्या शेड पासून लांब नेऊन जाळून टाकाव्यात किंवा खोल खड्ड्यामध्ये पुरून टाकाव्यात.
- पशुवैद्यकाच्या शिफारशीनुसार कोंबड्यांना लसीकरण करून घ्यावीत.

### रोग प्रतिबंधात्मक लसीकरण:

शेडमधील एखाद्या पक्षाला सांसर्गिक रोगाची लागण झाली तर त्या पक्षापासून शेडमधील अन्य पक्ष्यांना रोगाची लागण होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे योग्यवेळी लसीकरण करणे आवश्यक आहे. तसे पाहायला गेल तर वातावरणात सदैव विषाणू, जिवाणूंचे अस्तित्व असते. जर त्यांना पोषक वातावरण मिळाले, तर रोगांचा प्रादुर्भाव वेगळ्यात होतो. कोंबड्यांमध्ये वयोमानानुसार वेगवेगळ्या संसर्गजन्य रोगांचा प्रादुर्भाव होतो याचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी कोंबड्यांमध्ये रोगप्रतिकारशक्ती वाढवण्यासाठी लसीकरण करणे आवश्यक असते, त्याचे वेळापत्रक खालीलप्रमाणे आहे.

### मांसल कोंबड्यांसाठी लसीकरण वेळापत्रक:

पक्षाचे वय	लस	लस टोचण्याची पद्धत
१ दिवस	मॅरेक्स	पायाच्या र्नायूंमध्ये देणे.
५ ते ७ दिवस	लासोटा	नाकातून थेंब टाकणे.
१२ ते १४ दिवस	गंबोरो	डोळ्यात थेंब टाकणे.
४ था आठवडा	लासोटा	पाण्यातून देणे.

### अंडी देणाऱ्या कोंबड्यांसाठी लसीकरण वेळापत्रक:

पक्षाचे वय	लस	लस टोचण्याची पद्धत
१ दिवस	मॅरेक्स	पायाच्या र्नायूंमध्ये.
५ ते ७ दिवस	लासोटा	नाकातून अथवा डोळ्यातून एक थेंब.
७ ते १४ दिवस	गंबोरो	डोळ्यातून देणे.
४ वा आठवडा	इनफेक्टसिस ब्रोकायटीस	डोळ्यात एक थेंब देणे.
५ वा आठवडा	लासोटा	पिण्याच्या पाण्यातून.
८ वा आठवडा	देवीवी लस	पायाच्या मासातून.
१० वा आठवडा	लासोटा	पायाच्या मासातून.
१८ वा आठवडा	लासोटा	पिण्याच्या पाण्यातून.

### लसीकरण करताना या गोष्टी लक्षात ठेवा:

- रोग प्रतिबंधक लस नेहमी शिफारस केलेल्या तापमानाला साठवून ठेवावी.
- लसीकरण करताना लस ने-आन करण्यासाठी थंड भांड्याचा वापर करावा.
- पुरून उरलेली लस पुन्हा वापरू नये. अशा लसीचा पाहिजे तेवढा फायदा होत नाही.
- लसीकरणासाठी वापरायची भांडी, सुई इ. वापरण्यापूर्वी व वापरल्यानंतर निर्जंतुक करून घ्यावे.
- लस खरेदी करताना उत्पादक कंपनीचे नाव, लसीचा प्रकार, बॅच नंबर, लस तयार केलेली तारीख, लस उपयोगात आणण्याची अंतिम तारीख इ. सर्व तपशील काळजीपूर्वक तपासून घ्यावा.
- रोग प्रतिबंधक लस ही फक्त सशक्त किंवा निरोगी पक्षांनाच टोचावी.
- उन्हाळ्यामध्ये लसीकरण करणार असल्यास लसीकरणासाठी सकाळ किंवा संध्याकाळ यापैकी कोणतीही एक वेळ निवडावी.
- लसीकरण हे पशुवैद्यकाच्या सल्ल्यानुसारच करावे.
- दोन लस एकत्र करून, लसीकरण करू नये.
- जर लस पाण्यामार्फत द्यावयाची असेल तर लसीकरणासाठी स्वच्छ, ताजे व थंड पाणी वापरावे.

(संपर्क: +९१ ९९२१५१५१७९)

